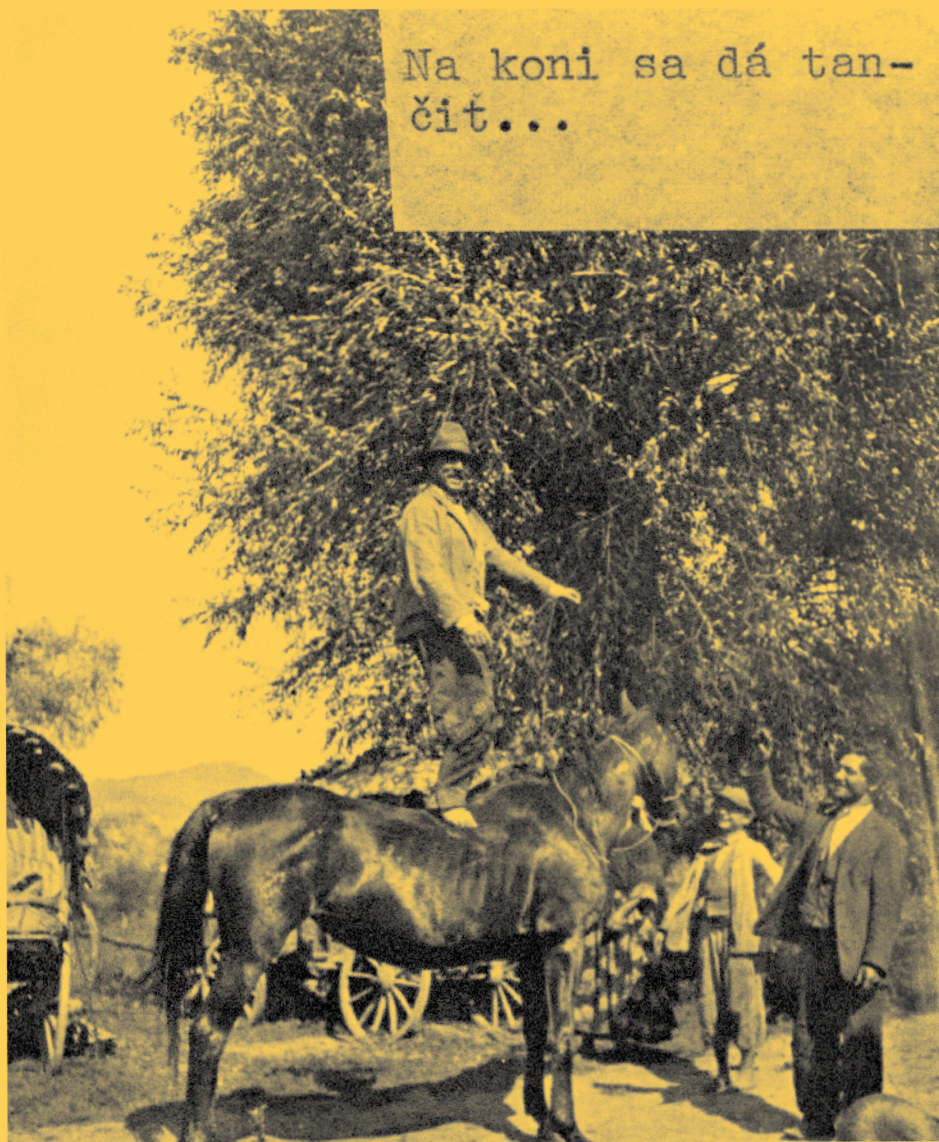

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2016

Na koni sa dá tan-
čiť...

Romano džaniben

časopis romistických studií | 23. ročník | 2/2016

Na obálce:

Borovanští Romové zachyceni Jozefem Kolarčíkem-Fintickým ve Finticích u Sekčova.

Muže na koni se nepodařilo identifikovat. Muž pod koněm je borovanský Rom přezdívaný Dadki, vedle něj stojí jeho syn Partyty. Identifikovala je Dadkiho nejmladší dcera Sedra narozená ve čtyřicátých letech 20. stol., nyní žijící ve Velké Británii. | Autor: Jozef Kolarčík-Fintický | Uložení originálu: Slovenská národná knižnica - Literárny archív; sign. A XXVI-489; fotografie: „Cigán tancuje na koni“, Fintice pri Sekčove.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Markéta Hajská „Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování	7
Jan Ort Migrace z východoslovenské vesnice. Historický přehled a současné modely	39
Plamena Stojanová Sociální a ekonomické změny v životě bulharských „občanů cikánského původu“ (1944–1989)	71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Milada Závodská a Lada Viková Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946	107
Pavel Kubaník, Jan Ort Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores avilam ke amende, the o gadže the o Roma. / Lidé na tom byli špatně. Potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové. Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou	125
Jan Ort O Roma Miroľatar / Romové z Miroľe	145
Andrej Giňa a Stáňa Miková Pozdravy do/z Rokycan	159
RECENZE ANOTACE	193

Zuzana Krinková

From Iberian Romani to Iberian Para-Romani varieties. [Od iberské romštiny k varietám iberské para-romštiny]

Praha: Karolinum 2015, 240 s., ISBN 9788024629360

Kniha Zuzany Krinkové znamená pro romistiku velký přínos. Jedná se o jednu z mála studií, která porovnává různé variety (para)romštin na Pyrenejském poloostrově, a ze zmíněné hrstky studií jde o tu, která se tématu věnuje do největší hloubky. Jedná se o publikaci založenou na dizertační práci, kterou autorka napsala pod vedením olomouckého hispanisty Ivo Buzka. Ten sám přispěl k výzkumu španělské romštiny několika významnými studiemi. Krinková se nezaměřuje pouze na španělskou romštinu, resp. kastilské a andaluske variety z jižního Španělska, její záběr zahrnuje celý španělský stát.

Španělsko je zemí několika místních tradičních jazyků a kultur. Pro pochopení kontextu je nezbytné uvést několik základních faktů o jazycích států Pyrenejského poloostrova, tedy Portugalska a Španělska. Do krátkého přehledu by navíc bylo potřeba zahrnout i jižní Ameriku, která byla osidlována z velké části z Pyrenejského poloostrova, přičemž Romové byli součástí tohoto osidlování. Podél východního pobřeží Španělska převládá katalánština. Katalánština je samostatný jazyk, kterým mluví zhruba pět milionů lidí. Její odlišnost od francouzštiny a španělštiny můžeme snad připodobnit k rozdílu mezi češtinou a polštinou. Nejjižnější jazykovou varietou Pyrenejského poloostrova je valencijská, která bývá někdy považována za samostatný jazyk, jenž má blízko ke katalánštině a kastilštině. Na severovýchodě poloostrova se mluví galicijsky, jazykem velmi blízkým portugalštině. Portugalština je hlavním jazykem Portugalska a stejně jako španělština, katalánština a galicijská vychází i ona z latiny. Na jihu Španělska se mluví andalusou španělštinou, což je dialekt s nečetnými odchylkami ve výslovnosti. Na západě Pyrenejí nakonec nacházíme baskičtinu, kterou mluví asi 700 000 lidí. Baskičtina je od španělštiny odlišná zhruba jako maďarština od češtiny. Zatímco maďarština má ale historickou vazbu k jiným jazykům jako je finština nebo jiné jazyky v Asii, baskičtině není příbuzný žádný jiný jazyk, případně taková spojitost dosud nebyla nikým doložena.

Základním rysem situace romštiny na Pyrenejském poloostrově je fakt, že flektivní romština tak, jak ji známe od mluvčích z České republiky, Slovenska a mnoha jiných zemí, není již Romy, kteří na poloostrov přicházeli od 15. století, užívána. Ve Španělsku mluví flektivní romštinou již pouze romští imigranti z vlášských skupin, jejichž předkové ovšem na poloostrov přicházeli až v posledních sto letech. Jazyk dřívějších romských imigrantů z období 15. a 16. století lze dovozovat ze sice signifikantních lingvistických stop, nicméně v mluvené podobě jejich původní

varieta zanikla a všichni Romové, kteří patřili mezi zmíněné první romské migranty na území Španělska, již dnes používají lokální neromské jazyky. Dodnes se ovšem užívá určitá část romské slovní zásoby. Většina Romů užívá alespoň několik desítek původem romských slov a také se identifikují jako Gitanos, Gitans nebo Ijtoak. Jejich jazyku se obvykle říká *caló*, tedy označením odvozeným z romského výrazu pro černou barvu. V Baskicku užívají Romové rovněž etnonymum, které je odvozené od slova *Romanichal*, tedy od označení užívaného mimo jiné Romy v Anglii.

Recenzovaná studie je do velké míry archeologickou výpravou, ve které Krinková představuje veškeré lingvistické materiály důležité pro studium romštiny na španělském poloostrově, a to od prvních zmínek z druhé poloviny 16. století po doklady nedávné. Na základě těchto materiálů se snaží vyvodit závěry o původu, souvislostech a migraci španělských, baskických a katalánských Romů. Podobně jako archeologické studie, musí i Krinková historii skládat z fragmentárních zdokumentovaných pozůstatků jazyka. Tyto pozůstatky navíc pocházejí z různých regionů a různých období.

V podstatě všechny prameny k romštině z Pyrenejského poloostrova zachycují smíšené jazyky, ve kterých je slovní zásoba romštiny vložena do gramatických systémů lokálních jazyků – baskičtiny, katalánštiny a (většinou andaluske) španělštiny. Podobné druhy jazykových variet známe i z jiných regionů Evropy, někdy se společně označují jako pararomské variety. Míra romské slovní zásoby má klesající tendenci, původně smíšený jazyk s převahou slovní zásoby z romštiny se tak postupně může vyvinout ve formu španělštiny s několika strategicky užívanými romskými slovy – tak tomu dnes je v komunitách Gitanů.

Jedním z důsledků této situace je skutečnost, že gramatický systém pararomských variet je zdokumentován jen okrajově, zatímco největší pozornost je věnována lexiku. V baskické, katalánské, portugalské a španělské varietě pararomštiny nacházíme jen ojediněle zachované pozůstatky gramatických systémů. Z dnešní mluvené řeči prvky gramatiky vymizely zcela, určitou možnost rekonstrukce částí původní romské gramatiky užívané zhruba před pěti sty lety nabízí alespoň dřívější dokumentace jazyka. Informace o prvcích gramatiky (například o pádovém systému nebo způsobu časování sloves) jsou proto velmi útržkovité. Jedinou podstatnou výjimku z tohoto pravidla poskytuje katalánský pramen, ze kterého lze vyčíst určité informace o deklinaci sloves v období, ve kterém již byl pádový systém romštiny (romština užívá šest pádových koncovek) nahrazen sadou předpon z katalánštiny.

Kniha Zuzany Krinkové má čtyři kapitoly. První z nich nese název „Několik poznámek k romštině“ (s. 13–26). Zabývá se klasifikací dialektů, geografickou distribucí dialektních rysů (izoglosami), popisuje v tomto kontextu zvláštní pozici takzvaných pararomských variet. Kapitola shrnuje současný stav poznání, důraz klade i na diskusi o historickém vývoji variet a rysů.

Druhá kapitola „Romský jazyk na Pyrenejském poloostrově“ (s. 27–40) se věnuje dokumentaci romštiny v různých dobách. Zmiňuje první dokument zachycující několik romských vět, který pochází z poloviny 16. století, tedy zhruba sto let od chvíle, ke které se vztahuje první zaručená zmínka o přítomnosti Romů na Pyrenejském poloostrově (1425). Kapitola obsahuje rovněž některé demografické údaje. Na základě široké škály publikovaných pramenů se kapitola věnuje také současné situaci jazyka.

Problematika pramenů je detailněji rozebrána ve třetí kapitole „Prameny potřebné ke studiu *caló* a jiných iberských (para)romských variet“ (s. 41–53). Kapitola se z velké části zaměřuje na varietu *caló* založenou na španělštině, ve zvláštních oddílech je ale zahrnuta i baskická, katalánská a brazilská varieta.

Jádrem celé studie je čtvrtá kapitola „Lingvistický popis iberských pararomských variet“ (s. 55–183). Je rozdělena do pododdílů hláskování a zápis (s. 56–63), fonologie (s. 63–89), ojedinělé hláskové změny (s. 89–107), morfologie (s. 107–159) a slovní zásoba (s. 163–183).

V poslední kapitole „Závěry“ (s. 185–190) nalezneme sumarizaci hlavních zjištění, celá studie je zde také představena v širším kontextu včetně možností pro budoucí výzkum. Rozsáhlou bibliografii o 160 titulech nalezneme na stranách 191–197, shrnutí ve španělštině na stranách 199–204 a terminologický index zahrnující také jazyky na stranách 205–208. Dezert je čtenáři nabídnut v podobě slovníčku s etymologickými poznámkami (209–271).

Jelikož čtvrtá kapitola je v knize klíčová, budu se jí zabývat detailněji.

Sekce 4.1 se zaměřuje na pravopis a fonetickou transkripci. Jelikož většina pramenů používá jazyky Pyrenejského poloostrova nebo angličtinu, zápis romštiny je založen na lokálních jazycích. Může to být i matoucí, protože stejná písmena zachycují v kastilštině, katalánštině, baskičtině a portugalštině odlišné zvuky, řešení tedy není jednoduché. Obzvláště když si uvědomíme hláskové změny, kterými tyto jazyky v různých regionech prošly, i vzhledem k tomu, že dialekt používaný v Andalusii je dost vzdálený standardní španělštině. Jedná se o velmi obšírný, detailní a doposud zdaleka nejlepší rozbor tématu.

Uvedení do problematiky zápisu je nutné proto, aby bylo možné přistoupit k tématu fonologie iberské romštiny, kterou se autorka zabývá v části 4.2. I tato část je velmi zdařilá, snad až na jeden nedostatek: autorka nerozlišuje mezi dvěma odlišnými /s/, která jsou v baskičtině fonologicky distinktivní. Jedno /s/ je apikoalveolární, druhé laminodentální, v moderní baskičtině se zapisují <s> a <z>. To same platí pro afrikáty <tz> a <ts>. Krinková pracuje s úctyhodným počtem primárních zdrojů, celkem s patnácti nešpanělskými prameny, které užívají různý druh zápisu. Jelikož hláskovou změnu /mn/>/mbr/ lze datovat do období 13.–16. století, lze na základě toho soudit, že forma *cambrí* z romského *khamní* „těhotná“ je stará, což implikuje také dochování jejích starších variant.

Oddíl 4.3 je věnován poměrně složité problematice. Podle neogramatických principů jsou hláskové změny v jazyce pravidelné. Většina historických lingvistů se této myšlenky do jisté míry stále drží, pokud ji neberou rovnou jako dogma, používají ji alespoň jako heuristický princip. Poměrně četné nepravidelnosti hláskového vývoje, se kterými se setkáme v případě *caló*, však mohou tuto ideu do jisté míry podkopávat. Kapitola zmiňuje řadu jednotlivých a unikátních hláskových změn, přičemž Matras (2010) vysledoval obdobný jev v případě angloromštiny (pararomštiny založené na propojení romského lexika a anglické gramatiky; pozn. překl.). Tyto poměrně radikální hláskové změny mohou být v rámci pararomštiny nezvykle frekventovaným jevem. Čtenář si možná vysvětlení může najít u Matrase (2010).

Sekce 4.4 se zabývá morfologií. Ačkoli pararomštiny si uchovávají jen nečetné stopy derivačních a flektivních morfémů, díky raným pramenům zejména katalánské proveniencie může být obraz morfologie pararomštiny komplexnější. Krinková se věnuje procesům proměny mluvnického rodu (*gender transfer*). Romština, španělština i katalánština (nikoli ale baskičtina) značí u jmen buď ženský nebo mužský rod. Slovo romského původu si někdy svůj rod zachovává, i když je adaptováno do španělštiny nebo katalánštiny, někdy se ale původní rod přizpůsobuje lokálnímu jazyku. V jazykovém materiálu nalezneme pouze pozůstatky značení plurálu, případně adjektivní flexe, nikoli ale značení pádů. Osobní zájmena někdy uchovávají stopu pádových koncovek (např. *menda* „já“ odvozené z ablativního tvaru *mandar*, nikoli již ale s významem tohoto pádu). Pozůstatky slovesné morfologie můžeme nalézt ve slovesných kořenech, jako například v *caló* ve výrazu *camel-ar* „chtít, přát si“ (přípona *-ar* je koncovka infinitivu ve španělštině), který obsahuje příponu třetí osoby *-el*. Dalším příkladem může být romské *junau-tu* z baskické variety, které obsahuje příponu první osoby singuláru *-av* (spolu s baskickým *-tu*). Ve starších pramenech dokumentujících katalánskou romštinu se uchovaly i prvky romské flexe.

U některých jmen se určitý nebo neurčitý člen staly součástí jména samotného, např. *yeruv* „vlk“ z *yekh ruv* nebo *olaklo* „chlapec“ z *o raklo*. Neurčitá zájmena, stejně jako nižší číslovky, zůstaly zčásti uchovány nebo jsou zdokumentovány. Zachovaly se i některé derivační přípony.

Mohou být užity k rozšíření lexika, tak jako to známe z jiných pararomských variet. Také v iberských pararomštinách narážíme navíc na bilingvní slovní hříčky, např. *chichiar* „plavat“ z dialektního romského tvaru *čiči* „nic“, přičemž španělský výraz pro „nic“ *nada* je zvukově blízký španělskému výrazu pro „plavat“ *nadar*.

Oddíl věnovaný syntaxi (4.5) má jen několik stran. Krinková předkládá čtenáři k posouzení několik okrajových vazeb, které se z romštiny mohly uchovat, v ostatních případech se užívají syntaktické vzorce španělštiny, katalánštiny nebo baskičtiny.

Ačkoli pararomské variety ztratily téměř veškerou romskou syntax a velkou část morfologie, zdá se, že v úhrnu se v nich zachovala podstatná většina předevropské slovní zásoby romštiny (původem indické, íránské a řecké slovní kořeny). Navíc ve slovní zásobě nalezneme řadu slovanských a některé německé přejímky. Některá slova ze slovanských jazyků nalezneme na Balkáně, jiná jsou omezena na severoslovanský region, například *izba* „pokoj“ a *škorně* „boty“. Tento fakt napovídá, že migrační trasa na Pyrenejský poloostrov vedla spíše přes střední Evropu než přes severní Afriku.

Zuzana Krinková přesvědčivě zvládá na jedné straně podat přehledný obraz o iberské romštině v širokém historickém a dialektologickém kontextu a na straně druhé být zároveň pozorná k detailům. Čtenáři nabízí výlet do tématu iberské romštiny, o kterém má všechny důležité informace. I tak lze ale v práci podobné šíře a hloubky najít chyby. Výjimečně narazíme na užití českého nebo španělského slova, případně nezvyklého obratu nebo neologismu („traduce“, „opine“). Napočítal jsem řadu chyb, z nichž některé je lépe zmínit, neboť mohou být matoucí. Na straně 79: *šing* znamená pouze zvířecí „roh“ (anglicky *horn*), nikoli „roh“ coby prostorový útvar (*corner*) (v etymologickém appendixu je vše již správně). Písmeno <x> v některých dialekttech baskičtiny označuje údajně zvuk /x/, pokud je mi ale známo, označuje vždy pouze /j/ (zatlímco <ɣ> můžeme vyslovovat jako /x, ɣ, dɣ, j/).

Krinková pracuje s obdivuhodně širokou škálou pramenů, což budí dojem komplexnosti. Napočítal jsem nicméně pár desítek většinou okrajových pramenů, o kterých se text nezmiňuje. Zainteresaný čtenář může tyto texty nalézt v bibliografii Bakker a Matrase (2003). Není ale důvod se domnívat, že by užití těchto zdrojů vedlo k něčemu zásadnějšímu než k upřesnění několika málo detailů.

Knihu považuji za úctyhodný krok kupředu v bádání o iberské romštině, o jejím místě mezi ostatními varietami romštiny jinde ve světě a o změnách, kterými iberská romština prošla. Autorka využívá ohromného množství pramenů napsaných v různých jazycích. U některých slov dosud neznámého původu navrhuje přesvědčivé etymologie. Krátce řečeno, jedná se o výjimečnou vědeckou práci.

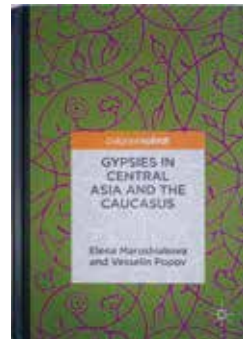
Knihu lze objednávat jako tištěný svazek, pro čtenáře preferující elektronický formát je k dispozici i v této podobě.

Peter Bakker¹
(přeložil Pavel Kubaník)

Literatura

- Bakker, P., Matras, Y. 2003. *Bibliography of Modern Romani Linguistics. Including a Guide to Romani Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Matras, Y. 2010. *Romani in Britain. The afterlife of a language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

¹ Peter Bakker působí na Univerzitě v Aarhuu v Dánsku (Aarhus University, School of Communication and Culture – Linguistics). E-mail: linpb@cc.au.dk

Elena Marushiakova, Vesselin Popov

Gypsies in Central Asia and the Caucasus.

Palgrave Macmillan, 2016, 142 stran, ISBN 978-3-319-41056-2

Autorská dvojice Elena Marushiakova a Vesselin Popov přináší zejména od přelomu tisíciletí řadu romistických textů, které lze rozdělit zhruba do dvou hlavních proudů – první klade důraz na určitý areál a postihuje základní historické a etnografické poznatky o Romech na daném území – v Bulharsku (1997), v Osmanské říši (2001), na území bývalého Sovětského svazu (2003). Druhý proud je pak zaměřen na určitý kulturní, sociální či politický jev, jehož podoby autoři sledují komparativně u různých romských skupin – propojování a dělení romských skupin (2004), romská etnonymie (2013) a jiné. Poslední kniha, která je předmětem této spíše popisné recenze, se poměrně jednoznačně řadí k prvnímu naznačenému směru. Cílem publikace je přehledně uspořádat dosavadní sumu poznání o „cikánských skupinách“ žijících ve dvou regionech bývalého Sovětského svazu – na Kavkaze (tedy na území mezi Černým a Kaspickým mořem, jehož severní část patří dnes pod Ruskou federaci, na jihu pak nalezneme Gruzii, Arménii a Ázerbájdžán) a v postsovětské centrální Asii (tedy v regionu na východ od Kaspického moře, dnes spadajícím pod Kazachstán, Uzbekistán, Turkmenistán a Tádžikistán). O „cikánských skupinách“ v daných regionech existuje pouze omezené množství literatury, její velká část je psaná rusky a anglický přehled je tedy velmi přínosný. Autoři navíc z velké části pracují se zatím jen okrajově prezentovanými (2014) poznatky z vlastního terénního výzkumu.

Sousloví „cikánské skupiny“ si v souvislosti se studovaným regionem zaslouží obzvláštní pozornost. Jedná se o zastřešující termín užívaný v historii a do jisté míry dodnes různými politickými správci zmiňovaných regionů (a místním neromským obyvatelstvem) a zahrnuje jazykově, kulturně i historicky různé skupiny, z nichž Romové tak, jak je vnímáme v regionu střední a východní Evropy, tvoří pouze určitou část. Ve studovaném regionu nelze bez upřesnění uplatňovat ani indický původ Romů coby prvek odlišující Romy od jiných socio-profesně obdobných skupin, neboť indický původ je historicky doložitelný i u jiných skupin místně označovaných jako „cikánské“, jak na Kavkaze (Domové, Lomové), tak v Centrální Asii, kde navíc docházelo k imigraci různých původem indických a afghánských etnických skupin až do 19. století (skupiny užívající endonyma *Kavol*, *Chistoni*, *Parya*, *Balyuj* – nejedná se zde o afghánské Balúče; v celé recenzi zachovávám anglickou transkripci skupinových názvů užívanou v knize, pokud se nejedná o skupiny v českém prostředí běžně známé).

Širší vymezení výzkumu na „cikánské skupiny“ může čtenáře, který má autory zafixované především jako romisticky orientované etnografy a historiky, nejdříve mást, nicméně ukazuje se jako přínosné, neboť umožňuje alespoň v základních obrysech vidět různý historický vývoj a proměny skupinové identity u populací, které spojuje příslušnost k určitému geopolitickému regionu a většinou i společenský status v rámci okolní populace a dávná migrační historie. Pravdou ovšem je, že zachycené rozdíly tento zhuštěný přehled spíše jen výběrově popisuje a jejich hlubší analýzu nechává na další výzkum.

Kniha je rozčleněna na dvě hlavní části (Cikáni na Kavkaze; Cikáni v Centrální Asii) a každá z těchto částí podává stručný přehled o historii, demografii, současných životních podmínkách jednotlivých etnických skupin označovaných zvnějšku jako „cikánské“ v daném regionu (zaměstnanost, vzdělání, zdraví, politické organizace) a jejich identitě (etnonymie, sňatkové vzorce, jazyk a další prvky, které se podílejí na vyjednávání skupinových hranic). Ačkoli jsou si autoři vědomi proměnlivosti identity podle aktuálního kontextu, snad i přehledový formát publikace je vede spíše k popisu identity coby hierarchicky uspořádaných vrstev (příslušnost ke komunitě, etniku v rámci státu, ke státu...).

V části o Centrální Asii získá čtenář přehled o skupinách, které jsou sice zvnějšku nálepkovány jako „cikánské“, v zásadě ale nemají nic společného s Romy ve (středo/východo)evropském smyslu slova (tedy s populací indického původu, která mluví nebo v minulosti mluvila romsky a která je ve zmíněném prostoru okolím označována jako Romové/Cikáni). Kromě výše zmíněných skupin, které do oblasti přišly poměrně nedávno z Indie a Afghánistánu, se jedná o skupiny *Mazang*, *Agha* a *Tavoktarosh*, které zde žijí alespoň 300 let. Delší doba usídlení na území Centrální Asie se podle autorů projevuje větší mírou identifikace těchto skupin s majoritní populací oproti Kavolům a jiným výše zmíněným skupinám (včetně jazykové asimilace a častějších svazků s partnery z majority).

Nejvýraznější „cikánskou skupinou“ v Centrální Asii (které je v příslušné části knihy věnován největší prostor) jsou Mughatové, tádžicky mluvící muslimská komunita v minulosti servisních nomádů (sezónních kočovníků poskytujících služby okolní populaci). Mughatové (okolím nazývání *Lyuli* nebo *Jughī*) žijí od středověku především na území dnešního Uzbekistánu a Tádžikistánu, dnes lze jejich počet odhadnout podle autorů zhruba na 20 až 60 tisíc. Navzdory dlouhodobému pobytu se jedná o skupinu s dodnes udržovanou endogamií vůči okolní populaci.

Romové (skupiny *Ruska Roma*, *Servi*, *Sinti*, *Dajfa*, *Krymurja*) na území postsovětské centrální Asie sice žijí, jedná se ale spíše o jednotlivé rodiny, které sem přišly (nebo byly deportovány) v průběhu 20. století z jiných regionů bývalého SSSR a vytrvaly zde i přesto, že většina Romů z území odešla v rámci širší migrace po rozpadu SSSR v devadesátých letech. Výjimkou je Kazachstán, kde stále žije zhruba 5 až 10 tisíc Romů a kam (opět v rámci širšího přílivu imigrantů do Kazachstánu) stále přibývají také nově příchozí Romové. V první části knihy proto není Romům věnována širší pozornost.

Všechny dosud zmíněné etnické skupiny jsou od 19. století zahrnovány pod pojem „cikán“ na základě podobností, které vnější pozorovatelé shledávali v jejich způsobu života a postavení v rámci širší společnosti. V centrální Asii se dnes pro tyto skupiny rovněž užívá zastřešujícího termínu *Lyuli* nebo *Rom* (predevším v diskurzu nevládních organizací), k čemuž se autoři staví kriticky.

Druhá, „kavkazská“ polovina knihy nabízí základní přehled o historii a současnosti třech skupin citovaných snad v každé historicko-přehledové romistické práci: o Domech, Lomech a Romech.

Ať už je pravdivá jakákoli z teorií o historickém (ne)propojení těchto skupin (jednalo se kdysi o jednu skupinu, která se během migrace do Evropy rozštěpila, nebo se jednalo o separátní

migrační proudy z Indie?; blíže např. Tcherenkov, Laederich 2004 nebo Matras 2012), na území severního („ruského“) a jižního („gruzínského“, „ázerbajdžánského“ a „arménského“) Kavkazu žijí vedle sebe. Domové, Lomové a Romové jsou i zde zahrnováni zvnějšku pod zastřešující termín „Cikáni“, nicméně alespoň v místní akademicko-politické tradici nikoli na základě společného životního stylu, jako je tomu u „cikánských skupin“ v Centrální Asii, ale na základě obecného povědomí o společném indickém původu všech těchto tří skupin. Domové, Lomové a Romové o tomto „spříznění zvnějšku“ vědí, nicméně se od sebe navzájem distancují (jsou například vzájemně endogamní nebo nechťejí být zahrnováni do rozvojových projektů coby společná cílová skupina).

Zatímco Domové (svým okolím zvaní *Quarachi* nebo *Mitrip*) jsou na Kavkaze vnímáni jako společensky vyděděná skupina, Lomové (okolní populaci zvaní Boshha nebo Poshha) jsou dnes na Kavkaze považováni za součást arménského národa (specifickou, nicméně přeci jen součástí), resp. arménských minorit mimo Arménii. Tuto perspektivu v zásadě sdílají jak Arméni, tak Lomové, což je v ostrém kontrastu vůči přijímání jak místních Domů, tak Romů v daném regionu. Tento trend by jistě stál za hlubší rozbor.

Romové na Kavkaze (subetnické skupiny *Krymurja*, *Vlakhi*, *Ruska Roma*, *Plaščuni*, *Servi*, *Kišiňovci*, *Lingurari*) mají velmi odlišný životní standard na severním Kavkaze a v Gruzii. V severní, „ruské“ části žijí v současnosti podle autorů na úrovni místní majority, k čemuž výrazně přispělo jejich zbohatnutí skrze obchodování s místně nedostatkovým zbožím v časech ekonomické stagnace sedmdesátých a osmdesátých let. V tomto regionu žije až čtvrtina celkové romské populace v Ruské federaci (odhadem 60 tisíc). Situace Romů v Gruzii je naprosto opačná. Autoři jejich současné životní podmínky vidí jako mnohem horší, než jak je známe u Romů ze střední a východní Evropy, přičemž jejich chudoba je dnes navíc prohlubována stále se reprodukcí funkční negramotností řady z nich. Ta má totiž v čase rozvratu fungování státu mnohem větší dopady než jinde – Romové nemají doklady, nemají tak nárok na zdravotní péči, ženy rodí doma, děti jsou neevidované, a je proto složité je zapsat do školy...

Autoři v knize představují anglicko-jazyčnému publiku poměrně spletitou mozaiku skupin považovaných zvnějšku za stejné nebo obdobné. Na sto stranách textu věnují pozornost pouze nejzákladnějším faktům. Kniha může být inspirací pro antropology, sociology a historiky, kteří by mohli v budoucnu lépe vysvětlit, jak funguje každodenní soužití a vymezování se těchto skupin (navzájem i vůči širšímu okolí) v popisovaném prostoru.

Pavel Kubaník¹

Literatura

- Marushiakova, E., Popov, V. 1997. *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2001. *Gypsies in the Ottoman Empire*. Hatfield: Centre de recherches tsiganes, University of Hertfordshire Press.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2003. Ethnic identities and economic strategies of the Gypsies in the countries of the former USSR. *Orientwissenschaftliche 9* (=Mitteilungen des SFB ‚Differenz und Integration‘. 4/1: Nomaden und Sesshafte – Fragen, Methoden, Ergebnisse), 289–310.
- Marushiakova, E., Popov V. 2004. Segmentation vs. consolidation: The example of four Gypsy groups in CIS. *Romani Studies 5*, 14 (2): 145–191.

¹ Mgr. Pavel Kubaník je doktorand a působí na Seminári romistiky Katedry středoevropských studií FF UK v Praze. Email: pavel.kubanik@ff.cuni.cz

- Marushiakova, E., Popov V. 2013. 'Gypsy' groups in Eastern Europe: Ethnonyms vs. professionyms. *Romani Studies* 5, 23 (1): 61–82.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2014. The Gypsies (Dom – Lom – Rom) in Georgia. In *Proceedings of Annual Meeting of the Gypsy Lore Society and Conference on Romani Studies. Bratislava*, 11.–13. 9. 2014. On-line na academia.edu
- Matras, Y. 2012. *A Grammar of Domari*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Tcherenkov, L., Laederich, S. 2004. *The Roma. Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Γύφτοί, Tsiganes, Tigani, Çingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fahrende, etc. Volume 1: History, Language, and Groups*. Basel: Schwabe.

Nikdy jsem nebyl podceňovanej

Ze slovenských osad do českých měst za práci
Poválečné vzpomínky

Vydání upravené a komentované společně Kateřina Sidiropulu Janků

muu
PRESS

Kateřina Sidiropulu Janků

Nikdy jsem nebyl podceňovanej. Ze slovenských osad do českých měst za práci. Poválečné vzpomínky.

Brno: Masarykova univerzita, 2015, 126 s., ISBN 9788021079496; ISBN 9788021079502
(online: pdf)¹

Vydávání romských memorátů má v české knižní produkci dnes již poměrně dlouhou tradici. Z nejvýznamnějších jmenujme alespoň Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Lacková 1996), u jejíhož zrodu stála Milena Hübschmannová, *Memoáry romských žen* (Kozáková, Machálková 2004), které vydalo Muzeum romské kultury (v redakci Jany Horváthové). Především válečné vzpomínky přináší knihy *Po Židoch Cigáni I.* (Hübschmannová a kol. 2005) a *(NE)BOLÍ* (Kramářová a kol. 2005). Posledně jmenovaná kniha je navíc svým přesahem do poválečných let blízká i knize *Nikdy jsem nebyl podceňovanej*, která se naopak jen občas dotýká i válečných událostí (někteří pamětníci zmiňují i válečné události ve své původní domovské obci na Slovensku, jež např. způsobily, že se rodina neměla po válce kam vrátit, a proto volila odchod do Čech).

Od roku 2015 se tedy k této řadě může počítat a knížka tvořená souborem dvaceti vzpomínkových vyprávění pamětníků z Brna a z Ostravy, kteří líčí svůj příchod ze Slovenska do České republiky, kam přicházeli buď sami, nebo se svou rodinou za práci, a zůstali zde, často popisují své stěhování za výhodnější zaměstnání, vlastní vyučení, profesní postup, pracovní úspěchy, do vyprávění zahrnují události a období z vlastního života jako svatbu, základní vojenskou službu, narození a výchovu dětí apod., nemoci a vyrovnávání se s nimi. Kniha vyšla jako jeden z výstupů projektu „Leperiben – paměť romských dělníků“.²

Projekt K. Sidiropulu Janků navazuje svou technikou na osvědčený recept – snahou podnítit zájem dětí a mládeže o vyprávění stárnoucích prarodičů a zapojit je do výzkumu může připomenout na přelomu tisíciletí realizovaný projekt sběru vzpomínek na druhou světovou válku, který realizovalo občanské sdružení R-Mosty a jehož výstupem byla knížka *Co mi doma vyprávěli* (Nejedlá a kol. 2001). Také na začátku projektu „Leperiben“ stál totiž nápad zapojit do aktivity romskou mládež. Autoři projektu vlepili plakáty se sloganem „*Papu, babo, vakeren!*“, kterým se snažili nalákat romské teenagery ke spolupráci na sběru vzpomínkových vyprávění

1 Kniha je ke stažení na <http://www.leperiben.cz/files/upload/file/NikdyJsemNebylPodce%C5%88ovanej.pdf>

2 O projektu více viz webová stránka <http://www.leperiben.cz/>

(s. 111). Jak autorka projektu ve svém doslovu ke knize dále uvádí, děti se nezapojilo mnoho, pouze několik žákyň pátých až devátých tříd, ale přesto se (i díky nim) podařilo shromáždit přes dvacet vzpomínkových vyprávění. U nahrávání byli vždy také odborníci a průvodci projektu (sociální pracovníce, pedagožka, knihovnice nebo též filmoví dokumentaristé, kteří vzpomínky zaznamenávali i vizuálně – viz s. 111). Počáteční plán projektu byl daleko skromnější než jeho následná realizace. Od původního záměru pouze shromáždit vzpomínání a fotografie a z nich vytvořit výstavu ve veřejném prostoru³ se rozrostl o další rozměry – zmíněný filmový dokument, zde recenzovanou knihu, jeden zpracovaný příspěvek (vyprávění Michala Čonky z Ostravy) byl v r. 2013 zaslán do soutěže „Příběhy 20. století“, již pravidelně pořádá Post Bellum. V internetovém hlasování získal 126 hlasů a je stále k poslechu online (https://www.pribehy20stoleti.cz/pribehy/2013601_bylo-to-tezke-ale-kdyz-clovek-chce-tak-to-dokaze/), na této adrese jsou i dobové fotografie z alba pana Čonky. Z dalších nahrávek byl pak vytvořen rozhlasový seriál „Romové hovoří“ (5 příběhů bylo odvysíláno na stanici ČRo Radiožurnál v období březen–květen 2015 – viz <http://www.leperiben.cz/serial-na-cro>). O projektu, který probíhal v letech 2012–2015 a jehož hlavní výstup – výstava – pokračuje i v roce 2016, bylo možné (a částečně dosud je) číst průběžné novinky (např. chystané nové otevření putovní výstavy nebo promítání filmu) na adrese: <http://www.leperiben.cz/novinky>. Lze tedy říci, že projekt probíhal maximálně transparentně a interaktivně. Metodické poznatky, teoretické ukotvení a další postřehy akademického rázu shrnuje ve svém článku autorka (Sidiropulu Janků 2014).

Právě o knize autorka projektu píše, že shromážděním vyprávění do jednoho svazku jakoby jednotlivá vyprávění vytvořila jeden „společný příběh... socialistických dělníků z romských osad“ (s. 113). Knižní verze výstupu projektu sice původně nebyla v plánu, ale vznikla na základě potřeby. Jak píše autorka projektu, „[k]niha ... si řekla o své zpracování sama silou životních příběhů zde uvedených“ (s. 111).

K významu zveřejňování vzpomínek autorka píše cenné postřehy: „Učí nás porozumět vzpomínání ne jako prosté rekapitulaci, ale jako procesu zvýznamňování vlastního života v očích druhých, ať již biograficky blízkých, nebo těch společensky vzdálenějších, symbolických, zobecněných“ (s. 111). V rámci doslovu autorka připomíná, že mnohým pamětníkům, zvláště těm, kteří se nijak neangažovali ve veřejném životě, se zdálo nepochopitelné, co by mohlo být na jejich životech pozoruhodného, co by stálo za to nahrát. Pamětníky – kromě jejich romského původu a toho, že přišli do Čech (většinou českých průmyslových měst) ze Slovenska (většinou slovenského venkova) – spojoval především fakt, že se převážnou část svého života živil manuální prací.

K metodologii projektu je dobré poznamenat, že pro nahrávání sloužilo pět jednoduchých vstupních (navozujících) otázek (viz zmínka Sidiropulu Janků 2015: 111), které mohly být dále rozvíjeny. Všichni vzpomínající byli vyzváni, aby vyprávěli „svůj příběh příchodu do českých zemí za prací“ (s. 111). Některá vyprávění byla nahrávána jen na diktafon, některá i na kameru (aby z nich vznikl dokumentární film⁴), pamětníci byli fotografováni a podepsali informovaný souhlas s účastí v projektu a s následným uložením shromážděných materiálů v Muzeu romské kultury.

3 Výstava byla zatím postavena celkem již devětkrát, mezi roky 2014 a 2016 stála dvakrát v Ostravě, dvakrát v Praze, v Brně, v Mladé Boleslavi, Ústí nad Labem, v Bratislavě a Košicích – přesná data a pozvánky na výstavy jsou uloženy zde: <http://www.leperiben.cz/vystavni-turne-2014-2016>.

4 Dokumentární film v režii Tomáše Hlaváčka a Petry Hlaváčkové byl pod jménem *Když máš práci, máš všechno* dokončen v roce 2016. Více viz <http://www.csfd.cz/film/429800-kdyz-mas-praci-mas-vsechno-prehled/>

Autorka tuto knihu věnuje „Českému Honzovi. Ať si do světa na zkušenou přibalí k buchtám i marikla“ (s. 7), čímž ve čtenáři vyvolá otázku: kdo je zde tím Honzou myšlen? Je snad pro „českého Honzu“ otevřeného kulturním vlivům, který chce poznat životní zkušenosti dalších lidí, třeba i Romů? Nebo snad i pro Honzu, který se za českého považuje, ale má např. romské kořeny, na něž možná už zapomněl?

Kniha přibližuje nejen zajímavý projekt, ale především životní příběhy konkrétních patnácti pamětníků, jejichž poselství je v dnešní době velice cenné: po knize mohou sáhnout učitelé občanské výchovy či dějepisu (kteří budou učit o situaci po druhé světové válce až do současnosti), mohou z ní čerpat akademičtí pracovníci (historici a sociální vědci), ale i aktivisté, sociální pracovníci apod. Představuje jednotlivé (veřejnosti zatím většinou neznámé) zástupce Romů jako aktivní, pracovitě a cílevědomé lidi, kteří byli hnáni potřebou zlepšit svou životní úroveň a přijímali pracovní úkoly jako šanci v životě něčeho dosáhnout a uspět. Z mnoha vyprávění dýchá na čtenáře nostalgie po časech, kdy práce byla naprosto samozřejmou součástí života, po době, kdy lidé nebyli odkázáni na živoření ze sociálních dávek (jako dnes mnozí Romové jsou), na dobu, kdy měli své domovy v sousedstvích Neromů. Připomínají dobu, kdy Romové byli hrdi na své pracovní úspěchy, dobu, kdy si většinou těžkou fyzickou prací dokázali vydělat velice slušné peníze (dokonce i vysoce nadprůměrné, jako např. horníci), a zajistit tak své mnohdy početné rodině slušnou životní úroveň.

Ve zde shromážděných vzpomínkách se vyskytují (opakují se) dva hlavní mezníky: roky 1945 a 1989. Zatímco konec druhé světové války znamenal pro rodiny těchto pamětníků většinou dobu, kdy se jim otevřely nové životní šance v Čechách, rok 1989 mají spojený s nadějemi, které zůstaly nenaplněny. Mnozí pamětníci totiž přiznávají rozčarování z politického vývoje po roce 1989, kdy docházelo k postupnému vylučování Romů na okraj společnosti, setkali se s otevřeným rasismem a diskriminace se stala běžnou realitou. Pan Červeňák (nar. 1947) k tomu říká: „Před komunistama by si to nikdo nedovolil, být skinem a tak. Všechno udělala ta demokracie“ (s. 34). O pár stránek dál jakoby mu přitakával pan Gabčo (nar. v r. 1952), když říká: „Život byl lepší než teď, člověk neměl strach“ (s. 93). A jako velmi výmluvný se jeví konec příběhu pana Leška (nar. 1944), který si na závěr vyprávění stěžuje na, jak říká, „porušení lidských práv“ – ač nemá dluhy na bytě, chtějí ho vystěhovat do sociálně vyloučené komunity a nemá nikde zastání (s. 29–30). Nejpůsobivější jsou pak informace z doslovu k jeho příběhu – pan Leško se krátce po pořízení nahrávky musel skutečně vystěhovat a nedlouho po zahájení výstavy zemřel.

Hlavním společným motivem příběhů je vysoké pracovní nasazení pamětníků. Mnozí k těm autobiografickým vzpomínkám přistupují více ze široka – aby ukázali, že pracovat je v jejich rodině normální. Např. Jan Horváth narozený r. 1936 v Nálepkově vzpomíná na svou babičku, která za první republiky odjela za prací do Ameriky. Již po cestě tam uklízela na lodi a než tam dorazila, měla už vyděláno 200 dolarů (s. 43).

Vedlejší linií mohou být např. zmínky o (ne)předávání romského jazyka mladším generacím, např. pan Čonka vzpomíná, jak po příchodu do Čech, kdy hned začal chodit do školy, neuměl česky, doma se mluvilo pouze romsky, a jaké mu z toho plynuly problémy. Z toho důvodu pak na své děti už romsky nemluvil, chtěl jim vstup do školy usnadnit, nyní toho však lituje. Jen nejstarší dcery umí trochu díky dědečkovi, který s nimi romsky mluvil (s. 14).

Kniha je rozdělena do tří částí: první část tvoří sedm vyprávění z Ostravska, druhou část pak osm memorátů z Brna a okolí a třetí část jsou doprovodné přílohy jako seznam zkratk, slovníček romských výrazů, které se v knize vyskytují, na čtyřech stranách jsou prezentovány údaje k nahrávkám (kdy k rozhovoru došlo, zda probíhal opakovaně, kdo byl přítomný, jak dlouhá je nahrávka apod.)⁵ a především již zmíněný podrobný doslov. V něm je kromě teoretického

5 Zde se dozvídáme i jména dokumentaristů (Tomáš a Petra Hlaváčkoví) a kterých nahrávek se zúčastnili.

ukotvení věnováno více prostoru (s. 112–113) jedné z nejvýznamnějších spolupracovnic projektu, paní Márii Tulejové, jež se nahrávání zúčastnila, sama vedla šest rozhovorů a dle autorky (editorky knihy) měla pro projekt zásadní význam – přinesla jedny z nejzajímavějších rozhovorů a především je připravena zkušenosti v projektu získané dále rozvíjet a uplatnit.

Projekt „Leperiben“ a představovaná knížka představují velmi zajímavý počín, který ukazuje možnou cestu pro vzájemné obohacování se a sdílení příběhů a zkušeností, na němž může (spolu)pracovat prakticky celá komunita.

Lada Víková⁶

Literatura

- Hübschmannová, M. 2005. *Po Židoch Cigáni I*. Praha: Triáda.
- Kozáková, K., Machálková, E. 2004. *Memoáry romských žen*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Kramářová, J. a kol. 2005. *(NE)BOLÍ. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni.
- Lacková, E. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.
- Nejedlá, M., Svobodová, A., Trombíková, J. (eds.) 2001. *Co mi doma vyprávěli: rodinné příběhy Romů z druhé světové války vyprávěné romskými dětmi*. Praha: Občanské sdružení R-MOSTY.
- Sidiropulu Janků, K. 2014. O leperiben. Partnerství, etnizace a orientalismus v aplikovaném výzkumu. In: *Biograf* 2014, 59. Dostupné z: <http://www.biograf.org/clanek.php?clanek=v5901> [20.12.2016]

⁶ Mgr. Lada Víková působí jako asistentka na Katedře sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a je doktorandkou na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. E-mail: lada.vikova@upce.cz